

ריו, הערה לתוכם את כל אותו הידע הרב והתפיסה האינטואיטיבית המופלאה, שאיש לא שיער כי מצויים הם אצלו. לויטין עומד פעור־פה נוכח הסתירה הזאת. מחבר הספר מבקש לרמוז כי הדברים מופלאים ממנו, נבצר אולי ממנו להבינם כמו, אך בעצם אלה הם סודות התהוותה של היצירה האמנותית.

אביתר לויטין אינו דמות שולית, אינו צללית בלבד. הוא אמנם הדמות המשלימה לדמותו של ריכטר, אך הוא גם "גיבור טראגי" בזכות עצמו. אם ריכטר נוחל בסופו של דבר נצחון אמנותי גדול (ויהיה המחיר שהוא והסובבים אותו שילמו תמורתו אשר יהיה!) הרי לויטין נחל מפלה גדולה. נסיונותיו המועטים לכתוב סיפורים נסתיימו בכשלון חרוץ. וזאת – על רקע אהבתו הגדולה לספרות, אהבה שאין לה שיעור, אהבה הממלאה את כל הוויתו, את כל חייו. וזה שורש הטראגיות שבקימומו. אחד

יהודה ניני

עיר ימים רבים

הפרקים היפים ביותר בספרו של מגד הוא אותו שיר־מזמור לספרות שמגד שם בפי לויטין (עמ' 114–118) הפותח במלים: "כל ימי בתוך אותיות עבריות. השעות, הרגעים. עוד מיל־דוט..." הוא מלא התבטלות־שבהערצה ל"כוח ולתפארת של מלים ומשפטים הבוראים עולמות", ומסתיים בדברי וידוי אלה: "אותיות עבריות. שעליהן התרפקתי בילדותי, עגבתי בנעורי, שאותן שתיתי בצמא באוהלים ובכבישים, שבהן בכיתי בצערי ובבדידותי, שלהן נתתי את חילי, שאל תוכן העריתי את שנותי, שעה שעה ורגע רגע... אותיות עבריות שלא השיבו אהבה אל חיקי... המיסתורין האלה, חיי... בלילה, בחשי־כה, ואני ער, ומעלי, ומסביבי, הספרים העומדים על המדפים, אלה שבהם יגעתי, שלתוכם הער־יתי את מאור־עיני, רוחשים מתוך דפיהם, ספר ספר ונשמתו..."

א. ב. יפה

שולמית הר־אבן, עיר ימים רבים, רומן,
עם עובד, ת"א, תשל"ג.

"...הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ גידה היא בנדת עמי הארצות בתועבותיהם אשר מלאוה מפה אל פה בטומאותם. ועתה בנותיכם אל תחננו לבניהם ובנותיהם אל תשאו לבניכם ולא תדרשו שלומם וטובתם עד עולם למען תחזקו ואכלתם את טוב הארץ והורשתם לבניכם עד עולם".

אין אדם יכול להשתחרר מהשקפת־עולמו כשהוא קורא דבר על ירושלים, כמאמר ר' יהודה הלוי "לבכות ענותך אני תנים ועת אחרון שבוחך אני כינור לשריד". לפיכך שמחתי כשנודמן לי לקרוא את ספרה של שולמית הר־אבן על ירושלים ומשנה שמחתי על כך ששם נתנה לספר "עיר ימים רבים". לא נצח, לא הוד, לא עקידה לא קודשא־בריד־הוא ושכניתי אלא עיר ימים רבים, – למען יעמדו ימים רבים. שולמית הר־אבן כותבת לנו על ירושלים של ימים רבים, ר"ל לא זו של מעלה אלא ירושלים שמשקעי תרבות, עמים ובני אדם נשאר בה. ירושלים מקבלת צביונה ממי שחי בה לא את חיי הנצח אלא את חיי השעה, לפיכך אין דרך אחרת מלתאר את ירושלים אלא באמצעות האבן והאדם החיים בה את חיי השעה, חיי

אין לך תירוץ טוב יותר מאשר ירושלים בבואך לכתוב את השקפת עולמך על הגיר. ירושלים זאת שכל מי שנסה לכתוב אותה על ספר נראו דבריו זרים, שכן בבואו לגדוש טפח מחק סאה שלמה, אינה בת כתיבה כלל. ירושלים זאת שהיא צומת חייו של עם אחד יחיד ומיוחד, בה לפחות, דברי ההסטוריה אינם אלא דברי הבאי. היא "עיר הנצח", כך קוראים לה משור־רים שאבדה להם עיר זו ברגע שניסו לתפוס אותה בחווית מלתם. עיר הקודש – אך "איכה היתה לזונה..." ציון – אך "הציבי לך ציונים שימי לך תמרורים שיתי לבך למסלה לדרך הלכת..." עשר קדושות ארץ ישראל מקדשת מכל הארצות וירושלים מקדשת עשר קדושות על ארץ ישראל והר־הבית מקדש עשר קדושות יתר על ירושלים ואידך הלאה, לפנים החל ולפנים המקדש וקודש הקדשים שבמרכוז אבן שתיה. ירושלים זו של ניגודים נבראה כך – "אביך האמורי ואמך חתי". ירושלים של חויה ארוטית עזה "ויקום דוד מעל משכבו ויתהלך על גג בית המלך וירא אשה רוחצת מעל הגג והאשה טובת מראה מאד". זו ירושלים שלב השב מן הגולה (עזרא) נחמץ לראותה:

היום. מי שידוע כי לא לתווה בראה לשבת יצרה, ממילא לא יחפש אחר הנצחי, הבלתי חולף והבלתי משתנה. זאכי ונסים, חכם אמרי" ליו, שרה, עפרה, קפטן קראוטר, ד"ר ברזל, חסני טאלב אפניי אם למנות את שעולים בזכרוננו הגם של בשר ודם ולפיכך הם של ירושלים העכשווית היצרית הקיימת. זו שהיתה קימת, זו שמעולם היתה כזו. יתכן שבלבנו פניי מה ערגנו לירושלים אחרת, רוחנית, טהורה כזו שבקשה הנביאים לשוא אבל יצרינו וגופנו עשו ירושלים אחרת. את ירושלים זו שלכל אדם יש יום בה, יומו הגדול ולאחר מכן חייב הוא לפנות עצמו לזולתו שכן אין לה לירושלים ימים רבים ליתנם לאחד, יום אחד קצבה לאחד ועל כן דין שיהיו בה הרבה בני אדם שכן אין דומה יומו של חכם אמריליו ליומו של ד"ר ברזל. לירושלים של ד"ר ברזל צריך להגיע דרך המדבר "ידידים יקרים, שני דברים למדתי כאן: האחד, שלירושלים צריך להגיע מצד המדבר; והשני שער זו מה שלא תחשוב עליה, תמיד תפתיע אותך" (עמ' 40). בשביל ד"ר ברזל ירושלים מגשימה את היציאה ממצרים, מכור העבדות אך גם מארץ התרבות העשירה והמפותחת. צריך להגיע מצד המדבר, המדבר הוא הפורגאטוריום של ד"ר ברזל. אכן – ד"ר ברזל צריך לעבור את כור המצרף בטרם יכנס לירושלים. לא חנם כותב הוא על נהדני ישראל במדבר. ד"ר ברזל אינו בקיא בעברו של עמו, רעואל הוא יתרו נעשה לו מפתח המבקש להשיב את ישראל מצרימה. ד"ר ברזל עורג לארץ בה גדל ונתחנך ועל כן הוא שם בפי משה דברי ערגה למצרים שהיא ערש תיבתו "סע, אף כי אני חוזה שסופך יהיה מר במאורות הסמים של רעמסס, אבל עד אז, מסור דרישת-שלום ממני למגדל בית האופ" רה בנוא-אמון, שלפנות בוקר כל צמרתו צהור" בה, ושאני עדיין רואה אותו בחלומות פעם בשבוע לפחות" (41). ד"ר ברזל בא לארץ ישראל, בא לירושלים אבל הוא מנסה לשנותה, הוא בנה לו בית יפה להפליא בשכונת רתביה, גנן ערבי שתל יסמינים, ארו הזמין הד"ר מהלבנון, הריהוט מפרנקפורט השטיח מפרס. קול השכנים נשמע משוחח בנחת גרמנית מעבר לגדר. אם כן אין להשתומם שד"ר ברזל לא היה בטוח היכן הוא. ירושלים של ד"ר ברזל אקלקטית, אין לו בה שורשים, הוא לא בא אל ירושלים, הוא מבקש לאנוס אותה, לשנותה ולעשותה משהו שבין פרנקפורט לנסיי- כירות המפרץ הפרסי.

מזו של ד"ר ברזל. אף היא אינה ירושלים של שורשים, של גורן ארונה, של דוד, של נקבת השילות, של חומה וגבורי-ידוד עולים בה, של מזמורי תהילים. ירושלים של משפחת אמריליו היא בין עגת לשון נכרית וצער שורשים חתוי כים, של פאר גולה שנתמכמה וירדה מגדלותה. אין לשון כתיקונה, עגת נכר בכל משפט, "סבא התפלל בדבקות כל השבוע, בוקאס ניגבה עיניה בפינות, ואפילו אמה של שרה פתחה פיה ואמרה פו ברו צ' יקו איך יצא ממכוערת כזאת בן כזה יפה" (עמ' 9). בכלל גרסיה זו השכוחה מבעלה מסמלת יותר מכל את שקיעת הפאר הספרדי כי "מדי התקרב חג או מועד, מצפים היו לצעקותיה של גרסיה, למיגרנות, לדלתות הנטרקות וליבבה הממושכת, המתחלפת לבסוף בלחש "טראנקיל, טראנקיל", בפניות לא – לזהים בעברית, בצרפתית, באס – פניולית" (עמ' 11). אמת, בירושלים פונים לאלוהים בעברית, בצרפתית, בערבית ובעוד שפות אבל זו אינה ירושלים עיר מלכי עם וחזון נביאים שלשונם בעברית נוגנת וחומרת כיין המשומר. דוברי עברית וצרפתית, גרמנית, ערבית, ספניולית ושאר שפות הם זבורית של עם. גרסיה זו אינה אלא בבואה של תרבות דקדנטית, של יהודים הדוברים שפות ואין להם שפה אחת מ שלהם שבה ישירו את שיריהם או ירבו את יצירתם. שולמית הר-אבן תלתה את ניוונה של ירושלים היהודית באמריליו, ספוטה ולניאדו. בצדק! ממי אפשר היה לתבוע את עלבונה של ירושלים אם לא מאלה ששמרו לה אמונים בתהפוכות ההסטוריה מאז רמב"ן? אך הללו הכיבו אף הם כפי שעתיד להכויב ד"ר ברזל. לניאדו, ספורטה ואמריליו ילכו ללמוד במיסיון, ישמעו על תרבות צרפת הגדולה (עמ' 22), ישיבו על שאלות בפיזיקה (עמ' 23) וירו" שלים לכל הפחות אינה זקוקה לתשובות "על גלי האתר" ונדמה כי הדבר היחידי האמתית הבלתי מודע ללניאדו וספורטה היא העובדה שהם "מפחדים מן החלל הריק" שהם חיים בתוכו. עד כמה שהדבר יראה תמוה היחידי שיש לו קשר רגשי וחוויתי לירושלים ההסטורית הוא קפטן טוני קראוטר. טוני קראוטר הוא כובשה האחרון של ירושלים וממלא מקום זמני של בעלה האמתית של גרסיה אינו בקי בשמות הצמחים כעפרה ושרה בנותיה של גרסיה. אסוציאטיבית הוא משיב כשהוא נשאל לפשר הגדרתו את קולה של גרסיה: "קול אמיץ כמו פרח השדה". עפרה מסתירה צחוק בידה. "איזה פרח?" מתענינת שרה, מיתממת. "פרח לבן. לילי אוף די ולי", נופל טוני בפח.

שרה ועפרה מקמטות מצחן, כחושבות. "לא צומח בארץ".

"לא ?" תמה טוני (עמ' 57).

עפרה ושרה נשתכח מהם או מעולם לא ידעו שלילי אוף די ולי אינה אלא תבצלת השרון. נכון! בשבילן תבצלת השרון שושנת העמקים של שיר השירים אינן קימות יותר. אינן צומחות בארץ. כי תבצלת השרון מחייבת שורשים עמוקים ולהן אין שורשים כלל. הן חיות ונוזנות ומגמרות נכסי אבותיהם שאף הם כמעט כלו לאכל הקרן והרביית של תרבות גדולה.

"מרשעת" הוא אומר לה, "טוב, יכול להיות שאני לא בקי בבוטניקה של המזרח התיכון, נניח בור אוהד, אבל בדברים אחרים פה אני מביין".

"למשל ?"

"למשל, במלחמות התנכיות" (עמ' 58).

טוני קראותר בקי במלחמות התנכיות. הוא אוהב את הביבל, אבל המלחמות התנכיות הן בין היתר "מנה מנה תקיל ופרסיון". טוני קראותר יודע תנ"ך וביירוין אך אינו יודע דבר על העיר שהוא יושב בה והמלחמה שהוא מספר בה. הוא אינו יודע את הפילתו של היהודי המתעגם ואומר "כי אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה". ועל כן גם טוני קראותר בן חלוף הוא בירושלים. ייזכר נא מה שאומר אליאס ובצדק.

"ומה יקרה בשנים הקרובות ?"

"האנגלים יצאו".

"אתה מאמין בזה ? ברצינות ?"

"הם יצאו".

"ומה יהיה אחר כך אליאס ?" שואלת חולדה מודאגת.

"אנחנו", אומר אליאס, כל כך בשקט עד שאינם כטוחים ששמעו אותו נכון. "לטוב ולרע אנחנו" (עמ' 187). אין ירושלים מקבלת אלא את בניה בלבד לטוב ולרע. אלה הם דברי אליאס אליהו. דומה כי הכל ארעי בירושלים, כל הבריות נראות רדודות תרבות, הסרות עומק ולפיכך הן נפלטות ממנה.

"העיר הסבלנית קולטת את כל בעלי הרע-יונות שנקבצים בה, את כל הפילוסופים, התמהונים והמטורפים, כולם מוסיפים לה נופך משלהם ונפלטים כלעומת שבאו. דומה לפעמים שהיא נבנית חציה אבנים וחציה שגעונות" (עמ' 100).

האם העיר סבלנית ? לא קל לקבל קביעה זו. ירושלים אינה סבלנית כלל. היא פולטת מתוכה את כולם, את כל הפילוסופים, את כל חושבי המחשבות, את כל אלה שבאו אליה ותרבות

מן החוץ הביאו לתוכה. יש בכך חוות קשה. "דומה שהיא נבנית חציה אבנים וחציה שגער-נות". טאלב (= תלמיד בלשון ערבי) חווה חזיונות קשים על ירושלים. נדמה מלכתחילה שהוא שייך לנופה הקדום של ירושלים. שהוא אבן מאבניה, שהוא ירושלים האמיתית. אבל טאלב אינו שייך לירושלים או אם נדייק הוא שייך לירושלים בדיוק כד"ר ברזל, כאמריליו וכספורטה. כולם בני חלוף בירושלים. טאלב בן חלוף בירושלים. לטאלב יש בירושלים סלע ולא יותר מכך.

"טאלב חזה חזיונות קשים על ירושלים. למן הבקר רב עם אביו: אבא, אל תמכור אדמות ליהודים. סובחי ביי כעס עליו וטרק את הדלת. עתה מטיל טאלב בין מוריסטאן לשוק לולו, בין החומות, בשביל החמורים היבוסים שלא שנה את התואי שלו עד היום הזה והוא עתה רח' אל-ואד; ...האדמה חוזרת ובלועת את אשר נבנה עליה. והרי מתוכה נבנה: מאבנים שנח-צבו בהר הזה עצמו. מבטן ההר יצאו ואל בטן ההר ישובו. הרעש הזה. הקוביות. בליל השפות. פליטה מיותרת. הסלע יעלה פתאם ויקח אליו את השייך לו, את שנחצב ממנו ונעשה קוביות רוחשות. במחיההר אחד תהיה דממה". (עמ' 105)

אפוקליפסה של טאלב. הרגיל בחזון אחרית הימים. ההר יבלע את אשר נלקח ממנו. באפור קליפסה היהודית יפלוט ההר את אשר נטמן בתוכו. טאלב אינו רציני, הוא עלוב בתרבותו יותר מבני משפחת אמריליו ונפשו המסוכסכת של ד"ר ברזל ומחלומותיו האימפריאליים-אשוריים של טוני קראותר. לטאלב אין כלום בירור שלים. יש לו סלע (כפת הסלע) ואף זה, הסלע, שאליו הוא מתחנן שיבלע הכל אינו שלו. האגדה היהודית שקדמה לתרבותו של טאלב כבר עשתה סלע זה מזבח ליצחק. טאלב למד בגרמניה; "אמר לאביו שהוא מביא עמו שיטות חדשות בתקלאות" (עמ' 77). טאלב אינו משרש, הוא אינו מבין את סוד האדמה, אינו מבין את סוד עיבורה, הוא מעמיך מדי בספריו הגרמניים, מי שאינו יודע את סוד העבור הנו בן חלוף. וטאלב אינו יודע מאומה.

כך רואים אנו כיצד מוליכה אותנו המחברת באמצעות דמויות ותמונות אל מסקנה מעניינת. ירושלים מחפשת את בניה. כל אלה שנתלקטו אליה עדיין הם בחזקת גרים, בני חלוף. הם אינם בני ירושלים, צמיחתם זמורת-זר, דבורם בליל לשונות, דמותם מעוותת ומקופחת. הם הולמים את ז'רוזלם, אליקודס, הכותל המערבי, הם הולמים ירושלים של אנחות, של זימה

חבוייה של מין בשאינו מינו. בכך נוגעת שולמית היראבן בעיקר הווייתו התרבותית היהודית, העברית. הווייה הצומחת מעיר דוד, מציון. מירושלים המוציאה תרבות לחוץ ולא הקולטת תרבות מכל הבא ליד ובאקראי. הטיבה שולמית לשרטט לפנינו את ירושלים של הגולה השוקעת,

יוסף אורן

ישועה בכף הדוב

עמוס עוז, לגעת במים לגעת ברוח, עם עובד, ת"א, 1973, 188 ע'.

עמוס עוז

יפה באפיוודה הבאה: מושלה הצבאי של העיר מטעם שלטון הכיבוש הגרמני, הגנרל הבארון פון-טופף, עורך גשף לאינטליגנציה של העיר. בנו של השען היהודי, הפילוסוף הישיש זייצ'ק, בעל העינים הבהות, מוזמן לכבד את הנשף בנוכחותו רבת-הבינה ועתירת-ההרצה. לכאור-רה, הכל כבעבר, אך לזייצ'ק קם מתחרה בלתי-צפוי: "גם דוב רוסי אמיתי שניצוד בפלך סמולנסק הובהל להשתתף בנשף" (40). הדוב הרוסי משתלט על הנשף, ומשפטו, בשל עוון דורסנותו, זוכה במיטב כוחו הסאטירי של עוז. סטפה נידונה באותו ערב לנגו "על-פי פקודה אדיבה" באוזניהם של "חזירים הטובלים בשומן חזירים".

אין זה מקרה כלל, שעמוס עוז מגלה לעיניו הבהות של בן השען היהודי אלישע פומרנץ מחזה מדכא דומה, בליל פריצתה של מלחמת ששת הימים: "חזיון רעשני, מוכר וידוע עד לזרא, גדוש, מופרז-להסליד, ערוך בטעם מקול-

בין אירופה המיוערת של שנת 1939 לבין ארץ-ישראל להוטת השמש ערב מלחמת ששת הימים משתרעת עלילת סיפורו החדש של עמוס עוז, "לגעת במים, לגעת ברוח". בעזרת דימויו של המספר ניתן לתאר את השנים הללו כשנות השתלטות של הדוב על העולם התרבותי, ובכוחה של השתלטות זו נהפכו סדריו של העולם על-פיהם.

אלה שנולדו כעמוס עוז בשנת 1939, וכל אלה שנולדו לאחר מכן, כבר אינם ידעים, שפני הרברים בעולם אינם בהכרח מחוייבים להיות כאלה, ושלא כך היו מעולם. קודם למלחמת העולם השנייה, שבה נפרעו חוקי החברה התרבותית, היווה פוחלץ הדוב אחד מקישוטי ביתם של אלישע פומרנץ ושל סטפה אשתו. באותו סאלון של ביתם, שבו האזינו משכילי העיר לנגינתה של סטפה עלי פסנתר וקינחו אח"כ בשיחות על הפילוסופיה של היידגר, היה קבוע, מעל הכרכוב, ראשו של הדוב.

הדוב נעשה ממשות בפרץ המלחמה, כשסדריו של העולם שובשו: "פסנתרים הופקעו בכמה בתיים. הסדר החדש בושש לבוא. על הכל בשלוה ערמומית עיני-דוב מוזגות השקיפו" (11). שליטי הסדר החדש, הגרמנים, חוגגים את נצחון השתלטותם על העולם. הם "סובאים שיכר אין קץ ושולחים מבטים דלוחים; עיני דוב מוזגות ועכורות" (18).

שנים מרובות לאחר סיומה של המלחמה הזאת עדיין לא הצליח העולם להשתלט על הדוב. אלישע פומרנץ נואש בראותו, כעבור כל-כך הרבה טלטולים, והוא סוף-סוף שוב עם סטפה, בקיבוץ שבגליל, את רושמו של הדוב ניכר בכל: "על הכל, כמאז, עיני דוב מוזגות השקיפו" (183). הדוב הדורסני, כסימלה של תקופה, מתבאר